

Юриспруденция

УДК: 316:334.3(073)

DOI: 10.52754/16947452_2022_2_133

**КООМДУК-САЯСИЙ СИСТЕМАЛАРДЫН ТЕОРИЯЛЫК
КОНЦЕПЦИЯЛАРЫНА КЫСКАЧА БАЯНДАМА***Ташыбаева Алина Курманбаевна, улук окутуучу*
alina.tashybaeva@gmail.com*Марзабаева Бакты Токтомаматовна, магистр*
bkydyrmisheva@mail.oshu.kg*Даниярова Гулзина Маматалиевна, магистр*
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргызстан
ugia2427@gmail.com

Аннотация: Бүгүнкү күндө саясий система түшүнүгү – бул саясий бийликти ишке ашырууга жана коомдук-саясий процесстерди жөнгө салууга багытталган өз ара аракеттенүү формаларын камтыган коомдун жана өлкөнүн институционалдык структураларынын комплекстүү жыйындысы болуп саналат. Саясат таануу коомдун турмушунун бардык чөйрөлөрүнүн ичинен эң динамикалуусу болгондуктан, социалдык-саясий процесстердин концепциясы дайыма өнүгүп, толукталып турат. Макалада коомдук-саясий системалардын салттуу концепцияларынын жана теорияларынын өнүгүшүнө кыскача сереп берилген. Ошондой эле «саясий система» терминин аныктоодо окумуштуулардын кошкон салымынын ролуна жана маанисине баа берилген.

Ачык сөздөр: коомдук-саясий система жана подсистема, системалык анализ, саясий системанын функциялары.

**КРАТКИЙ ОБЗОР ТЕОРЕТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ***Ташыбаева Алина Курманбаевна, ст.преподаватель*
alina.tashybaeva@gmail.com*Марзабаева Бакты Токтомаматовна, магистр*
bkydyrmysheva@mail.oshu.kg*Даниярова Гулзина Маматалиевна, магистр*
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызстан
ugia2427@gmail.com

Аннотация: На сегодняшний день понятие политической системы представляет собой сложный комплекс институциональных структур общества и страны, включая формы взаимодействия, направленные на реализацию политической власти и регулирование общественно-политических процессов. Так как политическая наука является самой динамичной из всех сфер общества, концепции общественно-политических процессов постоянно развиваются и дополняются. В статье представлен

краткий обзор развития традиционных концепций и теорий общественно-политических систем. Также, дана оценка роли и значимости вклада ученых в определение термина “политическая система”.

Ключевые слова: общественно-политическая система и подсистемы, системный анализ, функции политической системы.

BRIEF OVERVIEW FOR THE POLITICAL SYSTEMS CONCEPTS

Tashybaeva Alina Kurmanbaevna, Senior Lecturer
alina.tashybaeva@gmail.com

Marzabaeva Bakty Toktomamatovna, master
bkydyrmysheva@mail.oshu.kg

Daniiarova Gulzina Mamatalievna, master
ugia2427@gmail.com

Osh State University

Osh, Kyrgyzstan

Abstract: The concept of a political system is a complex set of institutional structures of society and the country, including forms of interaction aimed at the implementation of political power and the regulation of socio-political processes. Since political science is the most dynamic of all spheres of society, the concept of socio-political processes is constantly evolving and supplementing. The article presents a brief overview of the development of traditional concepts and theories of socio-political systems. Also, an assessment of the role and significance of the contribution of scientists to the definition of the term “political system” is given.

Key words: socio-political system and subsystems, system analysis, functions of the political system.

Киришүү

Азыркы саясат таанууда коомдун саясий системасынын классикалык аныктамасы “мамлекеттин жана коомдун институционалдык структураларынын татаал жыйындысы, алардын ортосундагы саясий бийликти, башкарууну, лидерликти, коомдук-саясий процесстерди жөнгө салууга багытталган өз ара аракеттенүү формаларынын жыйындысы” катары чечмеленет [5, 96]. Албетте, «саясий система» термининин пайда болушуна коомдун турмушунун бардык чөйрөлөрүн демократиялаштыруунун татаал процесстери, ошондой эле XX кылымдын орто ченинде болуп өткөн саясат таануунун концептуалдык аппаратын тынымсыз өркүндөтүүнүн жанаша жүрүп жаткан процесси көмөктөшкөн.

Изилдөөнүн каражаттары жана ыкмалары

Бул теманын актуалдуулугу саясий бийликти ишке ашырууга жана коомдук-саясий процесстерди жөнгө салууга багытталган өз ара аракеттенүүнүн формаларын камтыган коомдун жана өлкөнүн институционалдык структураларынын комплекси катары саясий система концепциясын концептуалдаштыруунун татаалдыгы менен шартталган. Саясат таануу коомдун турмушунун бардык чөйрөлөрүнүн эң динамикалуусу

болгондуктан, коомдук-саясий процесстердин концепциясы дайыма өнүгүп, толукталып турат. Ушуга байланыштуу коомдук-саясий системалардын салттуу концепцияларынын жана теорияларынын өнүгүшүн изилдөө, ошондой эле “саясий система” терминин аныктоодо окумуштуулардын кошкон салымынын ролун жана маанисин аныктоо зарылчылыгы келип чыкты. Иштин мазмунуна ылайык, илимдин бул тармагындагы окумуштуулардын жана изилдөөчүлөрдүн фундаменталдык эмгектеринин негизинде саясий системалардын өнүгүүсүнүн негизги концепцияларына адабий обзор жана мазмундук талдоо негизги изилдөө ыкмасы болуп саналат.

XIX кылымдын аягында Батышта австриялык-америкалык биолог Людвиг фон Берталанфинин (1901-1972) «жалпы системалар теориясы» деп аталган системалар теориясы калыптанган. Ал системаны өз ара аракеттенүүчү элементтердин комплекси катары аныктаган [2,31]. Саясий жашоону система катары кароо идеясы 1950-жылдары пайда болгон америкалык саясат таануучулар Д.Истон, Г.Алмонд, Р.Даль, К.Дойч жана башкалардын изилдөөлөрүнүн негизинде пайда болгон.

Жалпы системалар теориясын коомдук турмушка биринчи жолу колдонгон илимпоз Талкотт Парсонс болгон, ал “социалдык система” концепциясын иштеп чыккан, ага ылайык “социалдык система – бул белгилүү бир физикалык чөйрөдө бири-бири менен өз ара аракеттенүүчү индивиддердин жыйындысы, бул жерде алардын өз ара мамилелери, кырдаалга жана бири-бирине жалпы кабыл алынган символдор (маданият элементтери) системасы аркылуу аныкталат жана ортомчулук кылат» [3, 77-78]. Т.Парсонс саясий системаны изилдөөгө системалуу жана структуралык-функционалдык мамилени негизин түзгөн.

Т.Парсонстун теориясынын негизги идеясы – адамдын коомдогу жүрүм-турумунун механизмдерин түшүндүрүү жана сүрөттөп берүү аракети болгон. Социалдык системанын адамдын жүрүм-турумуна тийгизген таасиринин механизмдерин түшүндүрүү үчүн Парсонс үч абстракттуу конструкцияны – социалдык иш-аракетти, социалдык системаны жана социалдык жамаатты бөлүп көрсөтөт, анын ою боюнча булар ар кандай деңгээлдеги өз ара байланышта болгон системалар деп эсептейт.

Парсонстон айырмаланып, Дэвид Истон өз изилдөөлөрүнүн негизи катары жалпы коомду эмес, саясий турмушту гана алган. «Саясий система» (1953), «Саясий анализдин кайра бөлүштүрүлүшү» (1965), «Саясий турмуштун системалык анализи» (1965) эмгектеринде саясий системаны чөйрө менен бийлик мекемелеринин системасынын өз ара байланыштарынын жыйындысы катары аныктайт. Бул өз ара аракеттенүү белгилүү бир "кирүү" - "чыгуу" мамилелери аркылуу ишке ашырылат. Кирүү (inputs) сырттан келген импульстар, ал эми чыгуулар (outputs) саясий системанын тышкы импульстарга жообу [6, 384]. «Кирүү» же «талап» түрүндө, же "колдоо"

формасында ишке ашырылат. Талаптар адилеттүүлүк, коопсуздукка ж.б. тиешелүү болот.

Колдоо бийликке берилгендиктен, ошондой эле саясий системанын мындан ары да болушуна мүмкүндүк берген анын тарабындагы конкреттүү аракеттерден көрүнүп турат.

Талаптарга жооп кылып, саясий система:

- мыйзамдарды жана ченемдик укуктук актыларды түзөт;
- баалуулуктарды жана кызматтарды бөлүштүрөт;
- коомдогу жүрүм-турумду жана өз ара аракеттенүүнү жөнгө салат.

Башкача айтканда, курчап турган социалдык чөйрөнүн талаптары канааттандырылат же четке кагылат, талаш-тартышка түшөт же жарым-жартылай канааттандырылат. Ушуга жараша айлана-чөйрө (жарандар, дүйнөлүк коомдук пикир ж.б.) бул реакцияга жаңы талаптар же колдоо көрсөтүү менен жооп берет. Ошентип, системанын өзүн өзү уюштурууга жана трансформациялоого жардам берген кайтарым байланыш берилет.

Д.Истондун аныктамасында саясий система бул бир жагынан бийликтин белгилүү структурасы, экинчи жагынан киргизүүдөн чыгууга багытталган жана турукташтыруучу пикир менен жабылган үзгүлтүксүз процесс, «өз ара байланышкан жүрүм-турум агымы» деп айтылат [3, 384].

Д.Истон саясий системанын борборуна бийликти коёт. Ырас, Д.Истон саясий системаны биологиялык организм менен салыштырып, саясий системанын элементтеринин өз ара аракеттенүүсүн жана саясий системаны мыйзамдаштырууда бийлик кандайча колдонуларын кененирээк түшүндүрө алган жок. Ошондуктан, саясий системаларды изилдөөгө башкача структуралык-функционалдык мамилени сунуш кылган америкалык саясат таануучу Габриэль Алмонддун дагы бир модели пайда болгон.

Алмонддун мамилесинин негизи системага функционалдык талаптарды аныктоо болуп саналат. Алмонд, Д.Истондон айырмаланып, саясий системанын ичиндеги элементтердин өз ара аракеттенүүсүн сүрөттөөгө аракет кылган. Анын анализинин үч деңгээли бар – 1) саясий системанын тышкы чөйрө менен, башкача айтканда, башка системалар менен өз ара аракеттенүүсү; 2) система бүтүндөй элементтерден турат; 3) системанын ар бир элементинин өзүнүн функциясы бар, алар чогуу системанын тең салмактуулугуна жана туруктуу жашоосуна көмөктөшөт.

Алмонд саясий системаны талдоодо негизги ролду саясий ролго ыйгарган, ал аркылуу ал бүтүндөй системаны сактап калууга багытталган ар кандай саясий ишмердүүлүктү түшүнгөн.

Алмонддун структуралык анализине келсек, анын пикири боюнча структура «объекттердин үч кеңири классынан» турат – 1) мыйзам чыгаруу

жана аткаруу бийлик органдары; 2) монархтар, мыйзам чыгаруучулар жана администраторлор; 3) конкреттүү коомдук окуялар, чечимдер же чечимдердин аткарылышы [1, 79]. Анын үстүнө саясий структуранын бул элементтери “кирүү” да, “чыгуу” процесстерине да катыша алат.

Алмонд саясий системанын структуралык анализин функционалдык талдоо менен толуктайт, анткени ар кандай саясий система анын туруктуу жана узак мөөнөттүү жашоосу үчүн белгилүү функцияларды аткарат. Бул саясаттын, процесстин жана системанын функциялары. Саясий курстун функциялары саясий системадан чыгууда аракеттенет жана ресурстарды алуу жана бөлүштүрүү функцияларын, ошондой эле жөнгө салуу (адамдардын жана топтордун жүрүм-турумун көзөмөлдөө) жана символикалык (коомдун баалуулуктарын коргоо) функцияларын камтыйт. Процесстик функциялар саясий системанын “кирүү” жана “чыгууларын” байланыштырат, мында талаптар саясий чечимдерге айландырылат жана төрт функциядан турат: кызыкчылыктарды артикуляциялоо жана бириктирүү, саясий курсту аныктоо жана ишке ашыруу. Системанын функцияларына төмөнкүлөр кирет: саясий социалдаштыруу, саясий жалдоо жана саясий коммуникация. Алар “кирүүдө” да, “чыгууда” да аракеттенишет жана саясий системанын туруктуулугу үчүн жооп беришет. Ошентип, Г.Алмонд саясий системаны тышкы шарттардын жана жеке артыкчылыктардын өзгөрүшүнүн шарттарында анын туруктуу өнүгүүсүнө мүмкүндүк берүүчү ролдордун (функциялардын) жана структуралардын (институттардын) өз ара аракети катары түшүнөт.

Г.Алмонд дүйнөнүн ар кыл өлкөлөрүнүн саясий системаларына салыштырмалуу талдоо жүргүзүп, алар системанын ичиндеги түрдүү кызыкчылыктардын көптүгү, алардын кагылышуусу жана биригүүсү, бул кызыкчылыктардын система тарабынан эске алынышы менен айырмаланат деген жыйынтыкка келген. Ошентип, Г.Алмонд саясий система саясий турмуштун уюштуруу жагы гана эмес, аң-сезим, идея, дүйнө тааным сыяктуу факторлор экенин аныктаган.

Америкалык теоретик Карл Дойч саясий системаны коомдук башкаруу процесси катары изилдеген. Кибернетикалык теориянын негизинде саясий системанын коммуникативдик моделин түзгөн. К.Дойч коомду башкаруу процессин ырааттуу төрт блок-подпроцесстерге бөлгөн.

Биринчи блок тышкы жана ички чөйрөдөн маалыматтын үзгүлтүксүз агымын кабыл алган элементтерди камтыйт. Бул жерде керектүү маалыматтар тандалып, коддолгон.

Экинчи блокто алынган маалыматтар талданат жана мамлекетте өкүм сүргөн баалуулуктар, салттар жана нормалар менен салыштырылат, ошондой эле артыкчылыктуу максаттарга ылайык тандалып, топтолуп жана сакталат.

Процесстердин мүмкүн болуучу өнүгүү варианттары жана алар менен шартталган өзгөрүүлөр үчүнчү блокко же чечим кабыл алуу борборуна өткөрүлүп берилет. Аларды ишке ашыруу боюнча даяр чечимдер чечимдерди ишке ашыруу бөлүмүнө, башкача айтканда, чечимдерди гана аткарбастан, системага чечимдерди ишке ашыруунун натыйжалары жана системанын өзүнүн абалы жөнүндө маалымат берүүчү аткаруучуларга берилет, - алар системанын киришине кайтарым байланыш сигналын беришет[7].

Жыйынтыктар жана талкуулар

Саясий системанын максаты, Дойчтун айтымында, туруктуу өнүгүүнү жана бардык саясий топтордун таламдарынын динамикалык балансын камсыз кылуу болуп саналат [8, 200]. Дойчтун айтымында, саясий системанын ийгилиги келген маалыматка карата бийликтин ийкемдүүлүгүнөн, өз убагында жана натыйжалуулугунан көз каранды.

Саясий системаларды изилдөөгө маданияттуу мамиле да бар. Чарльз Эндрейндин айтымында, саясий система бири-бири менен байланышкан үч бөлүктөн турат:

- Саясий максаттарды түзүүчү маданий баалуулуктар;
- Бийлик структуралары (ички жана тышкы аракеттеги бийлик институттары);
- Саясатчылардын жана коомдун катардагы мүчөлөрүнүн жүрүм-туруму.[4, 156]

Ч.Эндрейндин саясий системасынын тиби саясий маданияттын негизги ролду ойногон структурасы менен аныкталат. Бул чечүүчү ролду ойногон маданий баалуулуктар болуп саналат.

Ч.Эндрейндин саясий системасынын тиби саясий маданияттын негизги ролду ойногон структурасы менен аныкталат. Бул маданий баалуулуктар "саясаттарды өндүрүүдө", башкача айтканда, бүтүндөй коомго таасир этүүчү чечимдерди иштеп чыгууда жана ишке ашырууда чечүүчү ролду ойнойт.

Корутунду

Албетте, жогоруда колдонулуп жаткан теорияларды жана концепцияларды талдоо толук эмес, саясий системанын башка, альтернативалуу концепциялары да пайда болгон (неоинституционалдык мамиле, талаа мамилеси жана башкалар). Саясат коомдун бардык чөйрөлөрүнүн эң динамикалуу болгондуктан, авторлор жогорудагы теориялар мындан ары да өнүктүрүлөт жана толукталат деп ишенишет. Бирок, анализдин натыйжасында саясий системанын төмөнкүдөй мүнөздөмөлөрүн аныктоого болот:

- коомдун бардык мүчөлөрү үчүн универсалдуу, анткени ал ар бир адамдын жашоосуна таасирин тийгизет;

- саясий системанын ыйгарым укуктуу институттары (бийлик органдары, саясий партиялар ж.б.) кабыл алган бардык чечимдер коомдун бардык мүчөлөрү үчүн милдеттүү;
- саясий системадагы борбордук концепция физикалык мажбурлоону колдонууну мыйзамдаштырууга мүмкүндүк берүүчү “саясий бийлик” болуп саналат.

Адабияттар

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология. Мировой обзор : учеб, пособие / под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. М., 2002. С. 82.
2. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем – критический обзор // Исследования по общей теории систем: Сборник переводов. Общ. ред. и вст. ст. В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина. М.: Прогресс, 1969. С.31
3. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Блановского. М.: Академический Проект, 2002.
4. Чарльз Ф. Эндрейн, Сравнительный анализ политических систем. Изд. «Весь мир», 2000.
5. Шпак В.Ю. Политология. Словарь. – М.: РГУ, 2010.
6. Easton D. A. An Approach to the Analysis of Political Systems // World Politics. Vol.9. №3. 1957. P. 384.
7. Исраилов Ч.Ж. Кыргызстандагы жергиликтүү саясий жараяндарынын маселелери: азыркы учурдагы теоретикалык ойлорду карап чыгуу.// Ош мамлекеттик университетини Жарчысы. 2020 № 1-3 С. 354-357
8. Karl W. Deutsch. Politische Kybernetik: Modelle und Perspektiven. Freiburg, 1969. <https://politicalscienceforias2016.wordpress.com/2016/05/14/discuss-david-eastons-model-of-system-analysis/>